

A KÖNYV SORSA MAGYARORSZÁGON A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL NAPJAINKIG.

(Második közlemény.)

III. A legújabb kor. Bessenyei fölléptétől a trianoni békéig.

1. *A könyvnyomtatás technikai újításai.*

Az a másfélszáz esztendő, mely BESSENYEI föllépése óta eltelt, a könyv előállításának technikájában több újítást hozott. Ez újítások, noha egyikük sem volt olyan lényegbe vágó, minő annak idején a könyvnyomtatás volt a kézírással szemben, mégis erősen befolyásolták a könyvkultúra expanszív fejlődését, minthogy a tipográfia, amely a XVIII. század végéig kizárólag kézműipar volt, épen ez újítások révén átalakult gyáriparrá, melyben a kézi munkának egyre kisebb szerepe jut.

Igy a betűket egész a XIX. század elejéig kizárólag a kézi műszerrel állították elő, de ezt ma már szinte teljesen kiszorította a betűöntőgép, melynek különböző rendszerei ismeretesek. Az első szabadalmat ilyen gépre 1805-ben váltotta ki két angol mechanikus, WENG és WHITE, de az első igazán használható gépet csupán 1828-ban sikerült megszerkeszteni Brooklynban. A gépet azóta egyre javítják. A javítás főleg arra irányult, hogy a kézi munkát a betűk öntésénél és csiszolásánál teljesen kiszorítsák és ezzel a termelést fokozzák és olcsóbbá tegyék. Ez a törekvés annyira sikerült, hogy míg a kézi műszerrel a munkás naponként 4—6 ezer betűt volt képes előállítani, addig a modern betűöntőgép napi teljesítőképessége 20—40.000 betű. Sőt újabban olyan rotációs betűöntőgépet is szerkesztettek, amellyel óránként 60.000 betű állítható elő. Jelenleg több nagy budapesti és néhány vidéki nyomdánk van betűöntőgépekkel felszerelve, a Magyar Betűöntőde r.-t.

pedig, PUSZTAI állítása szerint, a legnagyobb német betűöntődékkal is fölveszi a versenyt, de azért nyomdáink betűfölszerelése túlnyomórészt német gyárakból kerül ki.

A szedés gépi úton való előállítására 1812 óta foglalkoztatta az elméket, amikor az angol FOSTER Benjamin megkonstruálta az első ilyenmű készüléket. Utána Franciaországban, Amerikában és Németországban szintén többen kísérleteztek szedőgépek előállításával, de gyakorlatilag beváló gépeket csak úgy nem sikerült előállítaniok, mint ahogy nem sikerült a magyar KIEGL József Péternek, aki a század harmincas éveiben szerkesztette első szedőgépét. Mind e kísérletek csupán arra törekedtek, hogy a mozgó betűkészlet szöveggé való összerakásánál lehetőleg redukálják a kézi munkát. Szerkezetük azonban rendkívül bonyolult s ennek megfelelően kezelésük is nehézkes volt s állandóan több embert foglalkoztatott, úgy hogy lényeges munkamegtakarításról szó sem lehetett. Igazi eredményt a gépszedéssel csak azóta képesek elérni, amióta a szedőgépet öntőgéppel kombinálták. Az öntőgéppel kombinált szedőgépeknek két főcsoportja van: a soröntő és a betűöntő szedőgépeké; amazok egész szövegsorokat öntenek ki összeálló darabokban, míg emezek a sorokat különálló betűkből öntik ki és rakják össze. A legelterjedtebb soröntő szedőgép a linotype, melyet Othmar MERGENTHALER württembergi órás talált fel Cincinnatiban 1884-ben és javított alakban 1886-ban hozott forgalomba. E géppel még az átlagos szedő is 5—6 ezer betűt szedhet óránként. Nálunk is több nagy nyomda fel van vele szerelve. A leginkább bevált betűöntőszedőgép a monotype, mely az amerikai LANSTON 1892. évi találmánya. Az első monotype-gépet az osztrák-magyar monarchia területén a budapesti Athenaeum r.-t. állította üzembe.

A szedés kézi sokszorosításához a XIX. század elejéig kizárólag a XV. század borpréshez hasonló, fából készült sajtóját használták. Ekkor állította elő STANHOPE lord az első vasból készült kézisajtót, mely úgy eredeti alakjában, mint egész sereg angol és amerikai javított változatban csakhamar az egész művelt világon s így hazánkban is elterjedt. Azonban a kézi sajtónak ez a javított

formája is hovatovább egészen háttérbe szorult a gyorsajtóval szemben, mely a papiros berakásának kivételével a nyomtatás minden mozzanatát gépi úton végzi el. Az első gyakorlatban bevált gyorsajtsót 1810-ben szerkesztette meg a német KÖNIG Frigyes BAUER Frigyes András segítségével. Hazánkban az első gyorsajtsót KÁROLYI István szereltette fel 1840-ben az apósától, TRATTNER Mátyástól átvett pesti nyomdájában. Az azóta folyton javított gyorsajtó óránként 1000—2400 nyomást képes végezni, aszerint, amint egy vagy két nyomóhengerrel van fölszerelve. Azonban az egyre fejlődő hírlapirodalom, ahol a minél gyorsabb és tömege-sebb sokszorosítás elsőrangú fontosságú, még a gyorsajtó e javított formáival sem érte be. Az emberi találékony-ság egyre azon dolgozott, mint lehetne még jobban fokozni a termelés gyorsaságát. A problémát a körforgó gyorsajtóval oldották meg, melynek első példányát 1865-ben szerelték fel a *Times* c. angol napilap gépter-mében. A rotációs gép létrejöttét egyfelől a stereotipia, másfelől a végnélküli papirtekercs tette lehetővé. A rotációs gép lényege u. i. abban áll, hogy a szedést nem sima lapról, hanem hengerről nyomtatják a szedéshenger és nyomtatóhenger közé helyezett papirszalagra. Szedéshengert pedig mozgóbetűkből nem, hanem csakis stereotip-lemezekből lehet előállítani.

A stereotipia vagy tömöntés gondolata már a XVII. század óta foglalkoztatta a szakembereket. A megoldandó probléma az volt, mint lehetne a betűkből összerakott, könnyen széthulló szedést összeálló tömeggé rögzíteni. Ezt eleinte úgy próbálták elérni, hogy a szedést derékig gipszbe, masztixba vagy olvasztott fémbe ágyazták, majd rájöttek arra a gondolatra, hogy helyesebb, ha a szedésről matricát készítenek, melynek öntvénye a szedést helyettesítheti. Ez az utóbbi út bizonyult a helyesnek. A matrica készítéséhez gipszet (STANHOPE eljárása), puha ólomlemez (DIDOR eljárása) s végül csirizzel több rétegben egymás fölé ragasztott selyempapirost használtak. A legutóbb említett eljárás, melyet a francia GENOUX 1829-ben szabadalmaztatott, vált be legjobban a gyakorlatban s ma már kizárólag ily úton állítatnak elő a stereotip-lemezek matricái. A pacskolatok alapján készült öntvényeket vagy

klisék módjára hársfalapokra szögelve teszik a gyorsajtóba, vagy pedig a rotációs gép szedéshengerének megfelelően meggörbítve szerelik föl a hengerre.

Az egyszerű rotációs géppel óránként 16—20 ezer, a kettős szedéshengerrel dolgozó iker-rotációs géppel pedig óránként 30—35 ezer levonatot képesek előállítani. Hazánkba az első körforgógépet SIGL bécsi gyáros a múlt század hetvenes éveiben szállította a *Pester Lloyd* részére. A rotációs gép egy javított formája az amerikai OFFSET-gép, melynél a nyomás nem fém-, hanem rugalmas kaucsukhengerről történik, ami lehetővé teszi, hogy egyengetés nélkül, a papirnak mind a két oldalán egyszerre nyomják a képet és a szöveget. Az OFFSET-eljárást hazánkban az Athenaeum r.-t. honosította meg.

Újabban nem csupán hírlapokat, hanem több ezer példányban áruba bocsátható könyveket is állítanak elő e célra szerkesztett rotációs gépeken. A legnagyobb munkateljesítményt e téren az angol Nelson-cég edinburghi gépkolosszusi érték el, melyek nemcsak kinyomatják, felszabdalják és összehajtogatják az íveket, hanem fűző- és könyvkötőkészülékkel is el vannak látva, úgy hogy a könyvek teljesen kész, kötött állapotban potyognak ki belőlük. Itt állították elő a háború kitöréséig a magyar Athenaeum-könyvtár köteteit is, még pedig az itthon készült szedés stereotiplemezei fölhasználásával.

2. A könyvnyomtatás hazai fejlődése.

Az irodalmi megújulás és II. JÓZSEF szabadelvűbb intézkedései egyaránt közrehatottak a hazai könyvnyomtatás fellendítésében. Így esett meg, hogy 1787-ben nyomdáink száma, a *Magyar Musa* szerint 29 volt, amiből 2 Budára s egy Pestre esett. Sajnos az első lendület csakhamar ellanyhult, mivel II. JÓZSEF utódai a francia forradalom hatása alatt ismét megnehezítették a sajtó szabad fejlődését. Mindazonáltal sajtónk nem állott meg a fejlődés útján. 1810-ben SCHWARTNER a hazai nyomdák számát, Erdélyt elmellőzve, de a társországokat beleértve, 36-ra teszi s ezek 3000 bál, vagyis 15 millió ív papirost dolgoztak fel évenként. 1817-ben

pedig ifj. TRATTNER János Tamásnak a *Tudományos Gyűjtemény*-ben közölt tanulmánya szerint 38 nyomda működött a szorosabb értelemben vett Magyarországon s évenként 3887 bál papirost használt fel. Ha Erdélyt s Horvát-Szlavonországot is figyelembe vesszük, úgy ebben az évben 50 hazai nyomdáról beszélhetünk. A későbbi időkben különösen a pesti könyvnyomdászat vett nagyobb lendületet. A szabadságharc évében számuk háromról hétre szökött, 1860-ban pedig 12-re emelkedett. Ezzel szemben Budán még ekkor is csupán két nyomda működött, a szorosabb értelemben vett Magyarország területén pedig 54 műintézet állt fenn. A kiegyezés utáni gazdasági föllendülés a könyvnyomtatásra is erős kihatással volt. BALLAGI szerint 1877-ben Budapesten 51 nyomda állt fenn, a magyar birodalom vidéki községeiben pedig — igaz, hogy még Dalmáciát is beleértve — 198. A világháború előtti utolsó békeesztendőben, 1913-ban STEINHOFER szerint Budapesten 251, a környékbeli községekben 22 s 395 vidéki városban és községben 946 könyvnyomtató-intézet működött.

A XVIII. század végén s a XIX. század elején könyvnyomdai felszerelés és technikai tudás dolgában a m. kir. egyetemi nyomda vezetett, mely a jezsuiták nagyszombati nyomdájára megy vissza. Ezt a rend feloszlatása után MÁRIA TERÉZIA az egyetemnek adományozta s vele együtt 1777-ben Budára helyezte át, ahol mindmáig fennáll. Egy 1779-ben nyert szabadalom értelmében ez a nyomda állította elő s hozta könyvárusi forgalomba a nyilvános iskolák részére szükséges tankönyveket s bár ez a szabadalom 1851-ben megszűnt, az állami népiskolai tankönyveket ma is itt állítják elő. Ma is ez a nyomda van legjobban fölszerelve a különböző betűfajokkal.

Mellette a XVIII. és XIX. század fordulóján különösen két könyvnyomtató-család válik ki: a LANDERER- és a TRATTNER-család. A LANDERER-családnak Budán, Pozsonyban, Kassán és Pesten, a TRATTNER-családnak pedig Varasdon, Zágráiban és Pesten volt többé-kevésbé jól fölszerelt officinája. A TRATTNER-félék közül az ifj. János Tamás pesti műhelye volt a legjelentékenyebb, mely 1817-ben 2 korrektort, 23 szedőt, 20 nyomtatót, 6 könyvrakót

foglalkoztatott és 648 bál papirost dolgozott fel. TRATTNER János Tamás azzal is lekötölte irodalmunkat, hogy saját költségén megindította és éveken át kiadta a *Tudományos Gyűjteményt*. 1824-ben bekövetkezett halála után az üzletet atyja, Mátyás, egy ideig maga vezette, majd 1827-ben átadta vejének, KÁROLYI István kir. táblai ügyvédnek, aki 1831—63. Trattner-Károlyi cégjelzés alatt folytatta az üzletet. A nyomda, mely egy ideig igyekezett lépést tartani a technikai haladással, 1848 után meglehetősen hanyatlott. 1867-ben BUCSÁNSZKY Alajos, majd annak veje, RÓZSA Kálmán birtokába jutott és szinte kizárólag népies és ponyva-irodalmi termékek előállításával foglalkozott. Végül e század elején átment a Szent-István-Társulat tulajdonába, amely azt a modernül felszerelt Stephaneum-nyomdával egyesítette.

A LANDERER-család nyomdái közül a XVIII. század végén s a XIX. század elején a pozsonyi volt a legvirágzóbb, azonban LANDERER Lajos működése súlypontját Pestre helyezte s evégből a pozsonyi műhelytől is elvonta sajtóinak tetemes részét. 1840-ben társult HECKENAST Gusztáv könyvkiadóval s a nyomda ezentúl 1863-ig Landerer és Heckenast néven dolgozott. Ebben a műintézetben készültek az 1848-iki szabadsajtó első termékei. Ebből a cégből alakult 1873-ban a Franklin-Társulat, mely úgy a könyvnyomtatás, mint a könyvkiadás terén még ma is vezérszerepet játszik.

Méltó versenytársa mindkét téren az Athenaeum r.-t., mely 1868-ban keletkezett EMICH Gusztáv könyvnyomda- és kiadóvállalatából. Utóbbinak nemzeti könyvkereskedése 1842-ben nyílt meg Pesten és 1850-ben egyesült EISENFELS Rudolf két évvel előbb létesített nyomdájával. Ugyancsak a kiegyezést követő esztendőben alakult meg a Pesti könyvnyomda r.-t., mely főleg parlamenti nyomtatványok előállításával foglalkozik. Mindmáig legjobb lexikonunk előállításával és kiadásával szerzett nagy érdemeket az 1884-ben megalakult Pallas r.-t., mely a régi WILCKENS-féle nyomdát fejlesztette modern műintézetté. 1902-ben 30, villamos erővel hajtott gyors- és körforgósajtóval volt felszerelve. Főleg mezőgazdasági folyóiratok és könyvek kiadásával foglalkozik a

Pátia r.-t., melyet 1893-ban alapított meg egy agrárius érdekelt-ség. A budapesti magáncégek között művészi nivójú munkáival messze kimagaslik a HORNYÁNSZKY Viktor-cég, mely a XIX. század hatvanas éveinek az elején keletkezett.

A m. kir. államnyomda, mely 1900 táján negyedfélszáz munkást foglalkoztatott, a bécsi csász. kir. államnyomda temesvári fiókintézetéből fejlődött, mely 1851-ben létesült s 1870-ben került a budai várba. Egyetlen a nagyközönségnek szánt publikációja *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben* c. sorozatos díszmunka, mely az intézet kiváló fölkészültségének imponáló bizonyítéka.

A vidéki könyvnyomtató intézetek között régiség dolgában a debreceni városi nyomda vezet, mely a XVI. századba nyúlik vissza. Egy századdal fiatalabb a kolozsvári ref. főiskola nyomdája, míg a pozsonyi ANGERMAYER-cég az 1715-ben alapított ROYER-féle nyomdára megy vissza, melybe később a PATZKO Ferenc József által 1770-ben s a WEBER Simon Péter által 1783-ban létesített üzemek is beolvadtak. Az egi érseki nyomda, melyet 1756-ban rendeztetett be gróf BARKÓCZY Ferenc püspök, arról nevezetes, hogy 1865–69-ig itt állították elő *Gutenberg* címen az első magyar nyomdász szaklapot. A mai sárospataki ref. főiskolai nyomda 1807-ben, a pécsi püspöki lyceumi nyomda pedig 1838-ban keletkezett. Egészen modern alapítások KNER Izidor gyomai és TEVAN Adolf békéscsabai műintézetei, melyeknek gondos és ízléses készítményei nemcsak hogy elérik, hanem gyakran túl is szárnyalják a legkiválóbb fővárosi cégeket, noha ezekkel a fölszerelés gazdagsága dolgában távolról sem vehetik föl a versenyt.

A pesti nyomdász-munkások első bérmozgalma a magyar szabadság megszületésével esik össze. 1848. május 13-án jött létre az első felelős magyar minisztérium közvetítésével az első nyomdász árszabály, amelyet a vidéki munkások közül csupán a pozsonyiak vívtak ki maguknak. Néhány hét múlva, június 1-én alakult meg a Pesti könyvnyomdászok viaticum-, beteg- és segélyzőegylete, amelyet azonban 1853 tavaszán feloszlattott az önkényuralom s a közel harmadfélezer forintnyi pénztári maradványt a

befizetések arányában szétosztották a nyomdák között, melyek újra megalakították régebben is fennállt házi segélyzőpénztáraikat. 1861-ben a nemzet sorsának jobbra fordultával a nyomdász-munkások új árszabálytervezetet terjesztettek a mesterek elé s miután meghallgatásra nem találtak, a többség kilépett a nyomdákból. Ámde kellő szervezettség s megfelelő tartaléktőke híján, a sztrájkolók sorai már a kilépés napján erősen megritkultak s a vezetők csakhamar magukra maradtak. A szerencsétlen végű bérmozgalomnak azonban egy eredménye mégis volt, a rokkantsegélyzőpénztár megalapítása (1862). A segítő-egyesület mellett, bécsi mintára, 1865-ben 94 taggal megalakult a «Könyvnyomtatók önképző egylete» is, amely azonban nem a tagok szellemi kiművelésére és szakképzésük előmozdítására, hanem az anyagi érdekek megvédésére helyezte a fősúlyt. Kezdeményezte az 1868., 1870. és 1872. bérmozgalmakat s peticionált a szavazati és gyülekezeti jog érdekében. 1870-ben a nyomdai munkások mindkét szerve foglalkozni kezd működési területe kiterjesztésének gondolatával, azonban a minisztérium egyelőre még egy magyarországi nyomdászszövetség létesítését is megakadályozta s a kerületi önképzőkörök alakítására vonatkozó határozatokat is megsemmisítette. Egyelőre be kellett érniük az 1875-ben létesített «Budapesti Könyvnyomdászok és Betüöntők Egyletével», amelynek kötelékébe a fővárosi munkásokon kívül a középmagyarországi vidéki városok nyomdászhai is beléphettek. Végre hosszas küzdelem után, 1887-ben megalakult a «Magyarországi Könyvnyomdászok és Betüöntők Egylete», melybe lassankint az összes vidéki egyletek beolvadtak. Legutolsónak a nagyszombati csatlakozott 1907-ben. Az egylet új formájában is főleg az anyagi helyzet javításán fáradozott többkevesebb sikerrel. A bérmozgalom az egyesület kebelében megbontotta a békét, ami 1893-ban feloszlására vezetett. A feloszlott egyesület azonban újra megalakult, lényegesen más alapszabályokkal, de ezeket csak 1901-ben sikerült jóváhagyatni. Az új alapszabály az egyesületből pusztán segélyző egyesületet csinált, miért is a nyomdászok egy tisztán agitációs célokat szolgáló szakegyesület alapításával kárpótolták magukat.

A nyomdászok szervezettsége anyagi helyzetük javítására hathatósan befolyt: a létminimum egyre emelkedett s a munkaidő folyton rövidült. Azt hihetnők, hogy az ekként javult gazdasági viszonyokkal párhuzamosan fejlődött a munkásoknak mesteriségük iránt való szeretete. Azonban sajnos, nem így történt. E tekintetben jellemző az 1882-ben megalakult Könyvnyomdászok Szakköre által 1901-ben megindított tanfolyam sajnálatos kudarca. A tanfolyam 112 hallgatóval indult meg, de ez a szám a végén 37-re apadt. Az 1902. évi tanfolyam már csak 40 hallgatóval nyilt meg s később érdeklődés hiányában teljesen megszűnt. A Szakkör mindazonáltal később is tartott tanfolyamokat, melyeket az állam pénzzel segélyezett. E tanfolyamok során a hallgatóság nemcsak elméleti oktatásban, hanem az e célra berendezett kísérleti nyomdában gyakorlati továbbképzésben is részesült. A Szakkör továbbá több vidéki városban is rendezett felolvasásokat és nyomdászati kiállításokat. Majd 1909-ben a m. kir. iparművészeti iskola keretében létesült felsőbb szaktanfolyam, melynek 10 grafikus- és 20 nyomdász-hallgatója volt, de két évi fennállás után megszűnt.

3. *A cenzura.*

A cenzura terén némi enyhülés állott be II. JÓZSEF 1781. jún. 11-én kiadott pátense nyomán, habár intézkedései korántsem oly szabadelvűek, amint azt általában hiszik. GNAU kimutatta, hogy II. JÓZSEF felvilágosító törekvései meglehetősen irányzatosak: szívesen felhasználta a népet az egyház elleni küzdelmében, de különben nem igen tűrte beavatkozását, vagy csak fölvilágosítását is az állami ügyeket illetőleg. Mindazonáltal még vallási tekintetben is meglehetősen távol állt az indifferentizmustól. Nagy elnézéssel volt a protestáns védelmi iratokkal szemben s a katolikus viszonyok bírálatánál szokatlanul éles hangot tűrt meg, de azt már nem engedte meg, hogy katolikus alattvalói akatholikus könyvek birtokába jussanak. Még az unitárius tanok terjesztését sem üldözte, csupán azt tiltotta el egy 1785-ben kelt rendeletében, hogy szépirodalmi formába öltöztessék őket. Az is igen jellemző a császár felfogására, hogy VOLTAIRE műveinek német fordításban

való terjesztését saját kezdeményezésére tiltotta el a cenzura s egyúttal kimondta, hogy mindazok az idegen nyelvű művek, amelyek eredetiben csak megtűretnek, fordításban forgalomba nem hozhatók. GNAU szerint a fölvilágosodás II. JÓZSEF százában ámitás, még pedig önámítás: azt hitte, hogy cenzura-rendeletével újat alkot, pedig csak rendszert változtatott s Róma gyámkodását a rendőri gyámkodással cserélte föl. Bár sokszor enyhén kezelte a cenzura szabályait, e szabályok nem voltak minden, gyakran bántó és boszantó kicsinyesség nélkül. Cenzorai tisztában voltak vele, hogy a szabadelvűség csak olyan jelszó, amit nem mindig tanácsos komolyan venni. Jó példa erre DUGONICS *Etelka* c. regényének az esete, melyet a budai cenzor nem mert engedélyezni s amelyre végül is a bécsi magyar cenzorok egyike adta meg az imprimaturt. A francia forradalom rémes eseményei ismét megszigorították a cenzurát, melynek túlkapasaitól egészen a múlt század negyvenes éveig sokat szenvedtek íróink és kiadóink. Ekkor ismét szabadabb szellem kezdett érvényesülni ezen a téren, noha pl. ARANY 1845-ben írt *Elveszett alkotmány*-a a cenzura akadékoskodása folytán csak 1849-ben láthatta meg a nyomdafestéket. Nem csoda, hogy az 1848. márc. 12. népgyűlésen felolvasott *Mit kíván a magyar nemzet* 12 pontja közt első helyen a sajtó szabadsága és a cenzura eltörlése állott. E követelést március 15-én erőszakkal valósította meg az ifjúság a tizenkét pont és PETŐFI *Nemzeti dal*ának kinyomatásával. Ez a két röpcédula volt a szabad sajtó első terméke. Csakhamar az 1847/48. évi XVIII. törvénycikk, «örökre» eltörlvén az előző vizsgálatot, törvénybe iktatta a sajtószabadságot. E törvényt a szabadságharc leverése után nem törölte el az önkényuralom, azonban az előzetes elbírálást utólagos cenzurával pótolta, melyet rendőri felügyelet néven léptetett életbe. Ezzel főleg a hirlapoknak és folyóiratoknak mérhetetlen anyagi károkat okoztak, mert minden csekélységért lefoglalták s elkobozták az egész készletet. Az októberi diploma után e téren is beállott az enyhülés, de a teljes sajtószabadság csupán a kiegyezés után lépett életbe. Sajnos, a szabadság velejárója a szabadosság, ami 1898-ban az éjjeli ügyészség intézményének életbe-

léptetésére vezetett, melynek célja az volt, hogy lehetőleg megakadályozza a sajtó útján elkövethető bűncselekményeket. Mint-hogy azonban FEJÉRVÁRY báró nemzetietlen kormánya ezt az intézményt 1905—6-ban pártpolitikai célokra használta fel, a koalíció uralomra jutása után ismét megszüntette. A világháború kitörésekor a hadviselés érdekei megkívánták, hogy a cenzura bizonyos mértékben ismét fölélesztessék. Halálos csapást mért a sajtószabadságra 1919-ben a proletárdiktatura, mely a szocializmus zsarnoki jellegéhez híven, a szabad véleménynyilvánítást és gondolatközlést, uralmának négy hónapja alatt, a szellemi élet egész területén lehetetlenné tette. A diktatura bukása után e tűrhetetlen szellemi rabságot viszonylagos szabadság váltotta fel, de a teljes sajtószabadság csakis fokozatosan volt ismét kiépíthető s politikai téren a közrend érdekében egyelőre nem is látszott kívánatosnak.

4. A könyvkiadás.

A könyvnyomtatás fejlődésével karöltve a könyvkiadás és a könyvkereskedelem is föllendült. A könyvkiadás a XVIII. század végén részben az írók és barátaik magánvállalkozása, részben a könyvnyomtatók üzleti tevékenysége volt. Mint az előbbi századokban, most is nem egy könyv egy-egy mecénás áldozatkészségéből látott napvilágot. Így pl. a *Cyrus nyugodalma* c. francia regény ismeretlen szerzötől eredő fordítása 1778-ban Kolozsvárt báró WESSELÉNYI Farkas 300 frtos adománya terhére jelent meg. A *Debreceni grammatica* (Bécs, 1795.) kiadási költségeit GÖRÖG Demeter, KERÉKES Sámuel és gróf SZÉCHÉNYI Ferenc adták össze. Ez a szokás később is divatozott. Így GARAY *Csatárjának* 100 frtra rúgó nyomtatási költségeit 1834-ben CSAPÓ Dániel tolna-megyei alispán fődözte. Főurak, főpapok s más bőkezű mecénások szinte napjainkig akadtak, akik főleg tudományos munkák kiadási költségeit vállalták magukra. A legjelentősebb szépirodalmi vállalat, amely ilyen úton jött létre nálunk a Kisfaludy-Társaság teljes SHAKESPEARE fordítása, melynek költségeit TOMORI Anasztáz viselte. Tehetősebb írók a saját költségükön adták ki műveiket. Így gróf SZÉKELY Ádám *A gyermekek neveléséről* c. LOCK János után for-

dított könyvét 1771-ben 500 frt költséggel maga adta ki Kolozsvárott. Ugyancsak a saját költségén jelentette meg 1832-ben Fáy András *A Bélteki-báz* c. regényét, azonban eladás végett az egész országba szétküldötte ismerőseinek. Mások viszont a maguk rizikójára adták ki ugyan könyveiket, de az anyagi eszközöket előfizetők gyűjtésével teremtették elő. Így adta ki VÖRÖSMARTY 1825-ben *Zalán futását*, amelyre összesen 88 előfizető jelentkezett, majd pedig két év múlva *Salamon király* c. drámáját. Persze ez a módszer nem mindig vált be. Így KAZINCZY előfizetést hirdetett KLOPSTOCK *Messiásának* fordítására, csakhogy barátai minden fáradozása ellenére csupán 13 előfizető jelentkezett s így a kiadás elmaradt. Az előfizetők útján való kiadás főleg vidéki íróknál mind máig tartja magát. Még közvetlenül a háború kitörése előtt is léptenyomon olvashattunk a vidéki hírlapokban előfizetési felhívásokat, amelyekben a helyi írók — túlnyomó részt az illető lapok belső dolgozótársai — ily módon próbálták biztosítani vers- vagy tárcagyűjteményüknek megjelenését. A legnagyobb szabású kiadvány, mely előfizetők toborzása útján jött létre JÓKAI Mór összes műveinek 100 kötetes jubiláris diszkiadása volt, amelyre egy országosan megszervezett agitáció s a szerző páratlan népszerűsége következtében a jubileum napjáig 1800 előfizető jelentkezett. A magánkiadásnak egy harmadik módja abban állt, hogy a szerzők saját költségükön nyomatták ki műveiket s értékesítésre bizonyos százalék ellenében átadták bizományba valamely könyvkereskedőnek. Így adta át 1790-ben WEINGAND János Mihálynak bizományba VERSEGHY Ferenc MILLOT abbé *A világ közönséges története* c. műve magyar fordítását, vagy 1846-ban EMICH Gusztáv pesti könyvkereskedőnek TOMPA Mihály az ő *Virág regéit*. A bizományba adás ma is igen elterjedt kiadási mód, melyet nemcsak egyesek, hanem társulatok, sőt maga az állam is igénybe vettek és vesznek. Így a Természettudományi Társulat és a Földrajzi Társaság a Lempel-cég, a Történelmi Társulat az Athenaeum r. t., a Kisfaludy Társaság az Athenaeum és a Franklin-Társulat, a Földművelésügyi minisztérium az ifj. Nagel Ottó-cégnek adta bizományba kiadványait.

Az iparszerű könyvkiadás, mely az előző korszakban szinte kizárólag előreláthatóan jókelendőségű könyvek — főleg naptárak, népies iratok, ájtatossági és tankönyvek — kiadására szorítkozott s ebbeli jogát még a XIX. század elején is kiváltságlevelekkel igyekezett biztosítani, az irodalmi és tudományos élet nagyarányú föllendülésével tőle telhetőleg lépést tartott. Sőt a Kilián Testvérek pesti könyvkereskedőcége 1798 óta több ízben kiadta a pesti József-napi vásárra szánt könyvjegyzékét is, mely a híres lipcsei Mess-Katalogok halvány utáinzata. A múlt század első harmadában kiadói tevékenység dolgában HARTLEBEN Konrád Adolf pesti üzlete vezetett, mely 1802—1831-ig 41 magyar munka 51 kötetét és 91 idegennyelvű munka 293 kötetét vetette piacra. A nyomdájukkal is kiváló HECKENAST és EMICH cégek kiadói működésének mértékét pedig legjobban az az adat illusztrálja, hogy amaz 1873-ban nem kevesebb, mint 919 mű kiadói jogát ruházhatta át a Franklin-Társulatra, emez pedig 1868-ig, amikor Athenaeum néven részvénytársasággá alakult át, 663 mű 850 kötetét bocsátotta közre. Az üzleteikből sarjadt két részvénytársaság ma is vezetőszerpet tölt be úgy a szépirodalmi, mint a tudományos és ismeretterjesztő könyvkiadás terén. A szerzők gondos megválogatása s a kiadványok mindig előkelő kiállítása által vált ki RÁTH Mór 1857-ben megalakult könyvkereskedése. Ez a cég adta ki ARANY János, br. EÖTVÖS József és VÖRÖSMARTY Mihály mintaszerű összes kiadásait s indította meg 1858-ban a *Budapesti Szemlét*. Áldozatkészség s kiadványainak irodalmi jelentősége dolgában egyaránt kivált AIGNER Lajos 1868-ban megalapított könyvesboltja, mely 29 éves fennállása első 15 esztendejében a hasznos kiadványok egész sorával, minők a *Nemzeti Könyvtár*, *Magyar Könyvesház* c. gyűjteményes vállalatok s a *Figyelő* c. irodalomtörténeti folyóirat, lépett a sorompóba. Ő volt talán az egyetlen kiadónk, aki, mint maga is íróember, az üzleti érdeket mindig és mindenkép az irodalmi szempontoknak rendelte alá, ami egyébiránt bukását is okozta. Irodalomtörténeti szempontból figyelemreméltó kiadói tevékenységet fejtettek ki még a Révai Testvérek r.-t., a Légrády Testvérek és a Singer és Wolfner cégek, melyek ma is fennállanak.

A kiadók a szerzőket vagy bizonyos számú példány átengedésével, vagy fix honoráriummal díjazták. LANDERER DUGONICS *Etelka* c. regényét 1788-ban 1000 példányban adta ki s a szerző díjazás fejében 80 példányt kapott. PETŐFI-t 1846-ban HARTLEBEN 150 forinttal díjazta *A hóhér kötele* c. regényéért, míg 1846 végéig írt verseit EMICH Gusztáv 500 pengő forinton vette meg. Ugyanez a kiadó újabb verseiért 1700 forintot adott s így PETŐFI összes költeményei 2200 forintért mentek át örökáron a cég tulajdonába. JÓKAI első kétkötetes regényéért HARTLEBEN 1846-ban 350 forintot fizetett; LISZNYAY *Palóc dalok* c. kötetéért, melynek igen nagy könyvárusi sikere volt, MÜLLER Gyula kiadótól egyszersmindenkorra 300 pengőt kapott. Ugyanennyit fizetett MÜLLER ARANY Jánosnak is a *Nagyidai cigányok*-ért. A neves írók később, amennyiben kötetenként fix összeget kötöttek ki, jóval nagyobb tiszteletdíjat voltak képesek elérni. Így RÉVAI János Mór szerint a világháború kitörése előtt MIKSZÁTH Kálmán 5—6 ezer, HERCZEG Ferenc és GÁRDONYI Géza 4—5 ezer koronát kaptak egy-egy kötetért. A kötet szerinti díjazás mellett a szépíróknál is divatba jött könyveiknek ívek szerint való honorálása. A múlt század nyolcvanas éveinek elején a kiadók a szerzőknek ívenként 15—30 forintot fizettek. MIKSZÁTH Kálmánt 1895-ben kiadója ívenként 130, illetve 160 forinttal díjazta, aszerint, amint lapokban már megjelent, vagy teljesen kiadatlan munkákról volt szó. A díjazás e módja az ismeretterjesztő és tudományos könyveknél is igen elterjedt. Az Akadémia 60 koronát szokott volt adni egy-egy tudományos mű vagy értekezés ivéért. A Révai-lexikon munkatársai egy-egy ivért 150 K-t kaptak. Egészen magában álló jelenség volt MIKSZÁTH Jókai-életrajzának a tiszteletdíja, melyet 20.000 K-ban szabott meg a kiadó. A szerzői díjazás egy nálunk új módját vezette be 1863-ban a RÁTH-cég, mely mód abban állott, hogy hosszabb-rövidebb időre vették meg valamely szerző összegyűjtött munkáit. RÁTH VÖRÖSMARTY örököseinek összes munkái kiadási jogáért tíz évre 9000 forintot fizetett, MÉHNER pedig később húsz esztendei tulajdonjogért 12.000 forintot. Végül a díjazás egy harmadik módja, mely főleg Angliában és Franciaországban igen

népszerű, abban áll, hogy a kiadó az eladott példányok után bizonyos részesedést biztosít a szerzőnek. Ez a részesedés (angol műkifejezéssel *royalty*) nálunk főleg a világháború utáni bizonytalan gazdasági helyzetben kezdett elterjedni s rendszerint a bolti ár 10—15 százalékát biztosítja a szerzőknek. Régebben nálunk a részesedést többnyire kötetenkint megállapított fix tiszteletdíjjal kombinálták. Így Eötvös Károly a Révai Testvérek cégtől összegyűjtött munkáiért kötetenkint 3000 K-t s ezen felül az eladott példányok utáni részesedést is kapott, mely utóbbinak összege évenként 6—8—10 ezer korona közt váltakozott.

A könyvek kelendősége természetesen mindenkor igen különböző volt. 1830 táján RUMY szerint «a magyar munkák szerzői mint magánkiadók ritkán tudtak 200 példánynál többet elhelyezni s a könyvkereskedők sem vitték, mint kiadók, 300—400 példánynál többre». JÓKAI regényei, a szerző dicsőségének zenitjén, első kiadásban rendszerint 2000 példányban jöttek ki s ebből az első évben 7—800, nagy ritkán 1000 példány kelt el, a többi pedig 8—10 év alatt. Az Akadémia tudományos kiadványai és folyóiratai 500—600 példányban, a Kisfaludy-Társaság tagilletményei 1000 példányban hagyták el a sajtót és csekély kivétellel csak évtizedek alatt fogytak el. A füzetekben, majd részletfizetéses kötetekben kiadott ismeretterjesztő és szépirodalmi művek és vállalatok kelendősége már jóval nagyobb. Az Athenaeum millenáris története pl. 20.000 példányban s a Révai-lexikon 40.000 példányban készült. Azonban az utóbbiból a világháború kitöréséig csak 24.000 példányt voltak képesek elhelyezni. Eötvös Károly műveinek első sorozatát átlag 18—20 ezer példányban, RÁKOSI Viktor összegyűjtött műveit pedig 10.000 példányban helyezték el az ügynökök.

5. A szerzői jog kialakulása.

A szerző és a könyvnyomtató, illetve könyvkiadó egymáshoz való viszonyát hazánkban egy 1793-ban kelt királyi rendelet szabályozta először, mely a jogosítatlan utánnomást pénzbírságon kívül a szerzőnek kijáró kárpótlás terhe alatt is tiltotta, sőt a

kárpótlás jogát a szerző jogutódjára is kiterjesztette. A külföldi szerzők és könyvek továbbra is szabad prédálul szolgáltak, azonban egy 1794-ben kiadott pótló rendelet a Magyarországon kiadott nyomtatványokat Ausztriában és viszont kölcsönös és egyforma védelemben részesítette. Ez a kölcsönösség az 1887. évi IX. törvénycikk életbeléptetéséig változatlanul fennállott s akkor szerződés útján szabályoztatott a két állam között. 1843-ban a Kisfaludy-Társaság kezdeményezésére és SZEMERE Bertalan irányítása mellett elkészült az 1837. évi porosz törvényjavaslatához igazodó első magyar szerzőjogi törvényjavaslat, melyet az 1844. évi országgyűlés a maga részéről el is fogadott, de amelyet a király, mint-hogy az udvar akkor már az osztrák örökös tartományok részére egy új szerzőjogi pátentst készített elő, nem emelt törvényerőre, hanem átdolgozás végett visszaküldött az országgyűlésnek. Közben 1846-ban kihirdették az új osztrák pátentst, melynek figyelembevételével Magyarország részére is készült egy új kormányhatósági törvénytervezet. Ezt azonban az 1847-iki országgyűlésnek a forradalmi események következtében nem állt módjában letárgyalni s így a szabadságharc bukása után 1853. május 1-jével kezdődő hatállyal nálunk is az 1846-iki osztrák császári pátentst léptették életbe. Ez a pátens Magyarországon 1861-ig volt érvényben Erdély kivételével, ahol egész az 1884. évi XVI. törvénycikk életbeléptetéséig hatályban maradt. Az 1861-iki országbírói értekezlet ugyanis megszüntette az osztrák jogállapotot, de beírta annak kijelentésével, hogy «az ész szüleményei is oly tulajdont képeznek, mely a törvény oltalma alatt áll». Ez elvi kijelentés alapján azonban számottevő joggyakorlat nem fejlődött ki, mivel, mint KENEDI megjegyzi, az érdekeltek óvakodtak «e fölötté bizonytalan jogot peres úton keresni. Pótolta ezt a közszokás és a plágiumról való szigorú közfelfogás, mely a szerzői jogok megsértését gyalázatosnak bélyegezte s ezzel segített magán». A Kisfaludy-Társaság ugyan 1867-ben s a Magyar Irók és Művészek Társasága 1874-ben újra kidolgozott egy-egy szerzőjogi törvénytervezetet, melyek közül az utóbbi az 1870-iki németbirodalmi törvényt vette alapul, de kezdeményezésük nem vezetett sikerre. A kodifikálásra az első

lépést a kereskedelmi törvénnyel (1875:XXXVII. t.-c.) tette meg a magyar törvényhozás, mely legalább a szerző és kiadó jogviszonyait szabályozta az európai jogfejlődés eredményeinek figyelembevételével. Néhány év múlva azután a Kisfaludy-Társaság, ezúttal a M. Tud. Akadémiával szövetkezve, ARANY László 1876. évi előmunkálata alapján s a vonatkozó németbirodalmi törvények mintájára az irodalmi, művészeti és fényképészeti szerzői jogokról egyetlen törvénytervezetet készített, melynek végső szövege az 1884. évi XVI. törvénycikkben fekszik előttünk. Eszerint a szerzőt a gépi sokszorosítás, közzététel és terjesztés, valamint rövidebb időre a fordítás és színpadi műveknél a nyilvános előadás kizárólagos joga illeti meg. Az elévülés a szerző halála után 50 évvel áll be. Ily időtartamú védelemben azonban csakis a szerző valódi neve, vagy elismert irodalmi neve alatt megjelent művek részesülnek, míg az álnéven vagy névtelenül megjelent művek védelme csupán az első megjelenéstől számított 50 esztendőre terjed. Minthogy minden egyes állam szerzőjogi törvénye csakis az illető állam területén megjelent művekre terjed ki, 1886-ban Bernben nemzetközi egyezmény jött létre, mely az egyezséghez csatlakozó államok szerzőit kölcsönös védelemben részesíti, mégpedig mindenkor a szerződő államokban fennálló törvények értelmében. Hazánk nem csatlakozott a berni egyezményhez, hanem külön szerződésekben biztosította a szellemi javak kölcsönös védelmét. Így Franciaországgal 1866-ban, Ausztriával 1887-ben, Olaszországgal 1891-ben, Nagybritanniával 1894-ben, Németországgal 1907-ben léptünk kölcsönös szerződésre. A trianoni béke ezt az állapotot megszüntette, amennyiben kötelezte Csonkamagyarországot, hogy a berni egyezményhez csatlakozzék. A csatlakozás gondolata egyébiránt már a háború folyamán is fölmerült és érdekes pro meg kontra vitatkozásokra adott alkalmat.

6. A könyvkereskedelem.

A könyvnyomtatás és könyvkiadás fejlődésével lépést tartott a könyvkereskedelem, melyet egy 1772-ben kiadott rendelet szabályozott először. Ez a rendelet a többi között kikötötte, hogy

az, aki a jövőben könyvkereskedést akar nyitni, hat évig valamely szabadalmazott könyvkereskedőnél tartozik tanulóskodni, ezenkívül a latin és német nyelv mellett még egy idegen nyelvet is sajátítson el s irodalmi ismereteiről valamely cs. kir. egyetemen szerezzen bizonyítványt. Csupa üdvös intézkedés, azonban — a tanulóéveket nem tekintve — valamennyi inkább csak papiroson volt meg. A könyvkereskedői iparjogot a helytartótanács osztogatta, de az engedély megadása a városok részéről nem egyszer heves ellenzésre talált. Így Pesten 1783-ban KURZBÖCK János és 1789-ben STACHEL József a városi tanács ellenzése dacára kapta meg a kívánt helytartótanácsi engedélyt. Pedig akkor még ugyancsak nem voltak sokan a pesti könyvkereskedők. 1792-ben például mindössze 3 könyvnyomtató, 2 könyvkereskedő és 6 könyvkereskedéssel is foglalkozó könyvkötő működött Pesten. 1859-ben Magyarország területén (Horvát-Szlavonországot leszámítva) 49 helyen 102 könyvkereskedő-cég működött, vagyis egy-egy üzletre 131.000 lakos jutott. Ötven évvel utóbb, 1909-ben már 252 helyen 844 könyvkereskedés állt fenn s így minden 18.000 lakosra jutott egy-egy könyvesbolt. Ezekből 1859-ben 21, 1909-ben 204 üzlet esett a fővárosra. Hazánk legrégebbi cége a STAMPFEL-féle pozsonyi könyvkereskedés, melyet 1718-ban alapítottak. A legrégebbi budapesti cég az EGGENBERGER-féle, melynek eredete 1768-ra megy vissza, míg az 1805-ben alapított debreceni CSÁTHY-cégnek az ad jelentőséget, hogy száz éven át ugyanazon család kezei közt maradt. A legkiválóbb könyvkereskedőinkről a könyvkiadók sorában már megemlékeztünk.

Külön helyet érdemel könyvkereskedelmünk történetében a MÉHNER Vilmos cég (1872), mely a kolportázs-kereskedelmet alapította meg hazánkban, amikor a ponyvairodalom sikerein okulva, megindította az illusztrált PETŐFIT, továbbá VÖRÖSMARTY, TOMPA, VAS Gereben és GARAI műveit, a MOLNÁR-RIBÁRY-MARCSALI-féle világtörténelmet s más hasonló természetű műveket 30—40 krajcáros hetenkint, vagy kéthetenkint megjelenő füzetekben.

A könyvkereskedelem egy másik új formáját, a részletüzletet az AUFRECHT és GOLDSCHMIDT cég honosította meg nálunk 1885-ben.

Kiadóink eleinte idegenkedtek ettől az üzletágtól, de a tapasztalás csakhamar diadalmaskodott ez előítélet fölött s a Franklin-Társulat, Révai Testvérek, Athenaeum s más kiadók sorra megteremtették a maguk könyvterjesztő üzemét és sokszor túlon-túl élelmes ügynökeikkel elárasztották úgy a fővárost, mint a vidéket. A Pallas-féle *Nagy Lexikon* 1893-ban már egészen ezen az alapon indult meg. A 16 kötetes műből 280.000 példányt helyeztek el, vagyis közel félmillió kötetet 100 millió K értékben s e nagy számból alig 3—4 ezer példány fogyott el rendes könyváruosi úton. Az ezután megjelent illusztrált sorozatos kiadványok s egyes írók összes munkái mind a részletfizetés jegyében készültek s volt idő, amikor könnyebb volt egy-egy öt-hatkötetes díszműre, vagy közepes író összes munkáira kiadót szerezni, mint még oly kitűnő egyes, részletfizetéses terjesztésre nem alkalmas kötetekre.

A nagy példányszámban előállított olcsó könyv tömeges terjesztésének korszaka 1910 táján köszöntött be hazánkban, amikor a Beszerzési és Szállítási r. t., mely addig csak lapok terjesztésével foglalkozott, a könyvet is bevonta érdekszférájába. A fővárosi s nagyobb vidéki pályaudvarokon mindenütt egy-egy kis könyvesbolt nyílt meg, amely az utazóközönséget látta el könnyebb fajsúlyú olvasnivalóval. Nem sokkal utóbb pedig *Az Est* c. nagyelterjedésű napilap is a könyv szolgálatába állította kitűnően megszervezett elárúsító hálózatát. Az *Athenaeum-Könyvtár*, *Világ-Könyvtár*, *Milliók Könyve*, *Olcsó Regény* s más hasonló vállalatok ezeknek az új, a könyvesboltoknál jóval mozgékonyabb elárúsító szervezeteknek köszönhatték felvirágzásukat. Az olcsó könyv terjesztésének egy igen elmés módját valósította meg a r. k. Anyaszentegyház, mely propaganda-iratait a templomok előcsarnokában elhelyezett könyvestáblák útján vitte az ájtatos hívek közé.

Azonban a könyvterjesztés ezen újabb módjai és szervezetei továbbra sem teszik fölöslegessé a sajátképi könyvkereskedőket, akik épen az értékeőbb kiadványokra nézve most is nélkülözhetetlen közvetítők a kiadók és az olvasók között. E könyvkereskedők a kiadókkal sokáig közvetlenül érintkeztek, ami a kiadócégek elsokasodása következtében egyre nehezebbé és nehézkesebbé

vált. A pompásan kiépített német könyvkereskedelem központi bizományüzletek létesítésével sietett a kiskereskedők segítségére, melyeket német, sőt egyéb külföldi, pl. francia, angol és olasz könyvszükségletük beszerzésénél a magyar könyvkereskedők is igénybevettek. Ebben leli természetes magyarázatát az a különben érthetetlennek tetsző körülmény, hogy a háború előtt a magyar könyvkereskedők is márkával számították pl. a francia vagy olasz könyveket s hogy könyvkereskedőink sokszor gyorsabban s mindenesetre kényelmesebben tudták beszerezni a külföldi, mint a hazai újdonságokat. Végre a mult század fordulóján RÉNYI Károly Budapesten megalapította a Magyarországi Könyvkereskedők Központi Bizományi Üzletét, mely heti csomagokban küldte szét az ország minden táján működő könyvkereskedőknek a különböző kiadóknál megjelent könyveket. RÉNYI 1916-ban ezt az üzletágot átadta a Révai Testvérek cégnek, mely szintén foglalkozott hasonló közvetítő ügyletekkel.

A könyvkereskedelemnek minde formái csupán az új könyvek forgalomba hozatalával foglalkoznak. Régi könyveket sokáig csupán zsidóknál és könyvárveréseken lehetett beszerezni. Az első, kizárólag használt könyvek eladásával foglalkozó könyvesboltot, ú. n. antikváriumot 1815-ben alapította Pesten IVANICS Zsigmond. 1909-ben a magyar szent korona országainak területén 74 ódonkönyvkereskedés állt fenn s ezek közül 47 a fővárosban működött. Az akkor fennállt cégek közt STEINER S. pozsonyi antikvárium volt a legrégebb: 1847-ben létesült. Olyan nagyszabású, sokszor egy-egy tudományágra specializált antikváriumokat, minők Angol-, Francia-, Olasz- s különösen Németországban szép számmal virágnak, a mieink sorában hiába keresünk. Számra elég tekintélyes antikváriumaink sorában túltengett az ú. n. modern antikváriátus, mely úgy a tudományos, mint a népszerűsítő és a szépirodalom termékeit néhány hónappal megjelenésük után fölös számmal dobta a piacra, mégpedig erősen leszállított áron. Raktárak részben az ügynökök által a közönségre erőltetett nagyszabású munkákból került ki, melyek a vevő fizetésképtelensége következtében potom áron az antikváriusokhoz vándoroltak, részben

a kiadóktól óriási árleszállítással átengedett könyvekből alakult, amelyeknek sokszor megvolt a belső értékük, de kedvezőtlen körülmények folytán nem volt kelendőségük.

A könyvkiadás és könyvkereskedelem ezen történelmileg kialakult változatait egy csapásra meg akarta változtatni az 1919. március 21-én kikiáltott tanácsköztársaság. Mindenekelőtt egy tizenkét tagú irodalmi direktóriumot alakított, mely, mint a Szellemi Termékek Országos Tanácsának egyik szerve, a kiadásra kész kéziratok olvasását, megbirálását és elfogadását vagy elutasítását s ezenkívül a írói kataszter összeállítását volt hivatva elvégezni. «A döntő szempont,» — mint a *Corvina* c. szaklapnak a kommunista korszak alatt megjelent egyik számában olvassuk — «mely szerint (az állam) a benyújtott kéziratokat elbírálja, az, hogy jó könyv válik-e belőlük. Mert a kommunista állam nem szándékozik gyöngye vagy közepes könyveket kiadatni.» Lehet, hogy a direktóriumnak ez volt a szándéka, de hogy igen messze járt e szándék megvalósításától, azt a négyhónapos vörös uralom alatt megjelent néhány könyv és töméntelen propaganda-füzet megcáfolhatatlanul bizonyítja. Az eredmény mintha inkább HERCZEG Ferencnek adna igazat, aki szerint az új rendszer arra volt jó, «hogy megvalósítsák a Parnasszus minden proletárjának régi álmát: a népszerű írók elnémitásával önmagukat ráerőszakolni a közönségre». Az elfogadott művek természetesen «köztulajdonba vétettek» s az írók megélhetését az állam havi 3000, illetve 1200 K díjazással kívánta biztosítani aszerint, amint az íróvá minősített proletárok a kataszter A vagy B osztályába soroztattak. Minthogy azonban az írók osztályozásával egész uralmuk végéig nem tudtak elkészülni, egyes írók a kapitalisztikus könyvkiadásnál régóta bevált módszerrel előlegeket vettek fel régebben megírt vagy csak ezután készítendő munkáikra.

A könyvkiadás és -terjesztés technikai részét ugyancsak a Szellemi Termékek Országos Tanácsa bonyolította le a szocializált nyomdai üzemek és a szocializált könyvkereskedők útján, mely utóbbiak a Tanács elosztó szervei gyanánt működtek. Minthogy azonban a «volt» kiadók és könyvkereskedők készleteinek leltáro-

zását is elrendelték, a könyvkereskedelem hetekre teljesen megbénult, az «elosztótelepek» hónapokon át zárva voltak s amikor június közepe után naponként néhány órára megnyíltak, a «fehér pénz»-től szabadulni vágyó közönség a népbiztosság által megállapított s az akkori fogalmak szerint meglehetősen magas árak dacára is valósággal megostromolta a könyvesboltokat.

A diktatura megszűnte után a régi rend ezen a téren is újból helyreállt, bár a veszített háború szerencsétlen következményei, mint a szellemi és gazdasági élet minden terén, itt is egyre súlyosabban éreztették hatásukat. Egy nagy gonddal összeállított kimutatás szerint könyvtermelésünk végösszege 1921-ben szinte elérte az 1913. évét: 2318 kötet volt, 2377 kötetel szemben, minthogy azonban az összeállító a könyvek ívszámára nem volt tekintettel, így a két adat szembeállításából helytálló következtetéseket levonni vajmi nehéz. Mindenesetre aggasztó tünet, hogy az 1913. évi 826 tudományos kiadvánnyal szemben 1921-ben csupán 539 tudományos jellegű kötet látott napvilágot s hogy a M. Tud. Akadémia, mely 1913-ban 28 tudományos munkát hozott a piacra, 1921-ben teljesen beszüntette könyvkiadói tevékenységét. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy tudományos folyóirataink jórésze szünetelt s amelyik meg is jelent, a régi terjedelemnek alig egy ötödére zsugorodott, teljesen érthető, hogy sokan a legnagyobb aggodalommal tekintenek a magyar könyvműveltség jövője elé.

7. A könyvkötés.

A könyvek nagyobb elterjedtségének kifolyásaképp a kiadók a XVIII. század utolsó éveitől nemcsak kötve, hanem mintázott vagy síma papírborítékba fűzve is piacra vetették könyveiket. A papírboríték, melyre napjainkban mind gyakrabban a könyv tartalmából vett jelenetet, vagy a könyv szellemének, hangulatának megfelelő színes ornamentikát alkalmaznak, nem volt inyére az erősen konzervatív angol közönségnek, mely továbbra is ragaszkodott ahhoz a jól bevált évszázados szokáshoz, hogy kötve kapja kezéhez az irodalmi újdonságokat. Minthogy pedig a kiadók az aránylag drága félbörkötést nem győzték, az olcsó, de kevésbé

tartós papirkartonázst pedig megvetették, új könyvborító anyag után néztek, mely egyaránt megfeleljen a tetszetősség, olcsóság és tartósság hármas követelményének. Ezt szerencsésen meg is találták a vászonban, vagy helyesebben a kalikóban, melyet könyvkötési célokra 1820 táján alkalmaztak először. Az Angliában készült vászonkötéseken eleinte semmiféle dísz sem volt látható. A címet egyszerű papírpaizskára nyomtatták és ezt ragasztották a síma táblákra. Csakhamar azonban a vászonfödelű könyv sarkára is alkalmaztak arany címnyomást, sőt vak- és arany, meg színes préselést is, még pedig lehetőleg a régi kézműkötések ízlésében és modorában. Ezek a sokszor agyonterhelt cifrázatú vászonkötések csakhamar az európai kontinensen s így hazánkban is elterjedtek. A nagy tömegben készülő kiadói kötéseket a legkülönbözőbb gépekkel felszerelt gőz-, majd villanyerőre berendezett könyvkötészeti nagyüzemekben állították elő. Nálunk az első s ma is legnagyobb szabású ilyen könyvkötő-üzemet a budapesti Gottermayer Nándor cég létesítette. Utóbb a nagy kiadócégek (Athenaeum, Franklin, Wodianer stb.) saját üzemükben álló könyvkötő-műhelyekben fedezték szükségleteiket, de jobbra beérték többekévéssé sikerült külföldi minták szolgálai másolásával. Az első kiadó, aki pályázat útján eredeti kötés-tervet szerzett be valamelyik kiadványához, a Wodianer-cég volt, még pedig a RADÓ-féle *Magyar Költők Albuma* c. anthologia kis folió alakú kiadásához. A kivitelre került, első díjat nyert tervezet HELBING Ferenc munkája volt. Mellette még FALUS Elek s legújabban JASCHIK Álmos tűntek ki ízléses kötés- és borítékterveikkel.

A gyári kötés ugyan nem szorította ki végkép a kézi kötetést, de azzal, hogy gépei s fogásai egy részét a kismesterek is átvették, utóbbi tartósságát nem épen kedvezően befolyásolta. Mint-hogy a magyar kiadók publikációik nagy részét kizárólag fűzve, vagy legalább fűzve is áruba bocsátották, a könyvkötő-kisipar tovább is virágzott hazánkban, de művészi színvonalra csak elvétve emelkedett. Ennek főoka abban keresendő, hogy nagypénzű bibliofiljeink száma vajmi csekély volt s aki igazán áldozott könyvei szép külső megjelenésére, inkább az elismert külföldi mestereket

kereste fel megrendeléseivel. A művészi kötés terén is kivált szolid technikai tudásával a budapesti GOTTERMAYER-cég, míg a debreceni DÁVIDHÁZY-cég a Petőfi-almanach bőrkötéseivel megmutatta, hogy híven ápolja a helyi hagyományokat. Még a múlt század hetvenes éveiben a magyar származású ZAEHNSDORFNak Londonban kellett megtelepednie, hogy tudását és tehetségét kellőképp gyümölcsöztethesse. Közvetlenül a háború előtt ezen a téren is biztató fordulat állott be: GALAMB József, a Lipszében tanult tehetséges magyar könyvkötő és iparművész 1909-ben Budapesten telepedett le s a székesfőváros megbízásából továbbképző tanfolyamokat tart könyvkötősegédek számára. Mellette a magyaros ízű terveivel kiváló JASCHIK Álmos fáradozik könyvkötő-iparosaink technikai tudásának és művészi ízlésének a fejlesztésén.

GULYÁS PÁL.